

2210 24'8 (22-25) 2040 - 1000 / 2222

ΜΕΛΕΤΗ

Μια εγκυκλοπαίδεια της βυζαντινής οικονομίας

Μια μνημειώδης σύνθεση από κορυφαίους μελετητές του οικονομικού βίου της μεσαιωνικής ελληνικής αυτοκρατορίας

Με τον συντονισμό των μελών της επιστημονικής επιτροπής, καθηγητών Σοφία Μορισάν, Χαραλαμπίου Μπουρα, Νίκου Οικονομίδη (1934-2000) και Κωνσταντίνου Πισοακη, και με τη γενική εποπτεία της καθηγήτριας και ακαδημαϊκού Αγγελικής Λαΐου, ολοκληρώθηκε σε τρεις καλοτυπωμένους τόμους η ελληνική μετάφραση (με σημαντικές προσθήκες και αναθεωρήσεις) της πρωτοδημοσιευμένης στα αγγλικά The Economic History of Byzantium from the 7th to the 15th century (3 τόμοι, Οσάσιγκτον, Dumbarton Oaks Research Library & Collection, 2002).

Προκεινται αναμφίβολα για πολυτιμο αποκτήματα της ελληνογλωσσής βυζαντινολογικής βιβλιογραφίας, αφού στο εν λόγω έργο καταθέτουν την επιστημονική τους συνεισφορά πολλοί από τους κατά τεκμήριο κορυφαίους σήμερα μελετητές του οικονομικού βίου της μεσαιωνικής ελληνικής αυτοκρατορίας, σε άριστο συντονισμό με σημαντικούς ιστορικούς, αρχαιολογούς και νομικούς.

Όλοι τους δίνουν εδώ τα τελευταία πορίσματα της διεθνούς έρευνας για ποικίλα θέματα και ζητήματα οικονομικής ιστορίας, νομιοματικής, ιστορίας τέχνης, γεωγραφίας/ τοπογραφίας αλλά και γεωλογίας, καθώς και βυζαντινής νομοθεσίας. Ζητήματα όχι τόσο γνωστά στον φιλοστολό αναγνώστη - αλλά και συχνά και σε ειδικούς μελετητές, οι οποίοι έχουν τώρα την ευκαιρία μέσα στο πλαίσιο αυτής της αξιολογημένης «εγκυκλοπαιδείας της βυζαντινής οικονομίας» να παρακολουθήσουν μέσα από τις ποικίλες υπονοτίες του έργου την πορεία της στη διάρκεια περίπου οκτώμιση αιώων (7ος-μέσα 15ου). Καθώς τονίζει η ακαδημαϊκός Α. Λαΐου στο επιλογικό της κεφάλαιο («Επισκόπηση της βυζαντινής οικονομίας», τόμος Γ, σ. 387), «οι σημαντικές μεταβολές στην οικονομία ήταν αποτέλεσμα των προσαρμογών στις νέες συνθήκες που δημιουργήσαν ή μεγέθυναν, ή συσσωρεύσαν, οι μεγαλύτερες και πιο ανοιχτές αγορές», και που είχε αποτέλεσμα ότι «οι προσαρμογές ήταν πραγματικά επιτυχείς, τουλάχιστον ως το τέλος του 12ου αιώνα, σε όρισμένους δε τομείς της οικονομίας ακόμη και αργότερα».

Η ελληνογλωσσή βιβλιογραφία, είναι αληθεία, έχει να πα-

ρουσιάζει αξιολογούς μελετητές διαφόρων πτυχών της ιστορίας της βυζαντινής οικονομίας, από τους παλαιότερους οικονομολόγους Παύλο Καλλιγά (1814-1896)¹, Ιωάννη Ζωγράφο (1844-1927)², Ανδρέα Ανδρεάδη (1876-1935)³, Αλέξανδρο Διομήδη (1874-1950)⁴ και Αριστοτέλη Σιδερί (1889-1976)⁵, ως τους νεότερους Λαζαρό Χουμανίδη (1921-)⁶, Ρηγίνο Α. Θεοχαρή (Κυπρίο) (1929-)⁷, Σάββα Π. Σπεντζα (1929-)⁸ και (πιο πρόσφατα) τους Αντώνιο Σ. Δαμάλα (1935-1992)⁹ και Χρήστο Μπαλογιού (1962-)¹⁰. Γνωστοί και καθιερωμένοι επίσης Έλληνες βυζαντινολόγοι-ιστορικοί, με πολυέχρονη επιστημονική θητεία στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, έδωσαν πολύ σημαντικές μελέτες πάνω σε ζητήματα οικονομικής ιστορίας: πιο πρόσφατα ο πολεοδομικός Νίκος Οικονομίδης, για παράδειγμα, μεταξύ των τελευταίων δημοσιευμάτων του εξέδωσε στα γαλλικά μονογράφημα περί φορολογίας και φορολογικών αλλαγών στο Βυζάντιο κατά τους 9ο, 10ο και 11ο αιώνες, ενώ πολύ σημαντική θέση στη διεθνή βιβλιογραφία κατέχουν σχετικές συμβολές των Λιαντίου Α. Ζακέρη (1905-1993), Πέτρου Χαράνη (Peter Charanis: 1905-1985), Νίκου Ξωρόνου (1911-1989), Ιωάννη Καραγιαννοπούλου (1922-2000), Ελένης Αντωνιάδη-Μημητοπούλου και Αγγελικής Λαΐου. Μαάλιστα, στα πολυτομια συνθετικά εγχειρίδια βυζαντινής ιστορίας των Ι. Καραγιαννοπούλου και Αικατερίνης Χριστοφιλοπούλου (1917-) υπάρχουν πολλές σημαντικές μνείες σε ζητήματα και προβλήματα οικονομικού περιεχομένου. Μνεία στις κυριότερες συμβολές των «οκαπανέων» Καλλιγά, Ανδρεάδη (πραγματικού «πατέρα της οικονομικής ιστορίας στην Ελλάδα») και Διομήδη κάνει στο εδώ εισαγωγικό της σχεδίασμα με τίτλο «Γέρω από τη συγγραφή της οικονομικής ιστορίας του Βυζαντίου» η Α. Λαΐου (σ. 51-52).

Λεδομένου ότι το παρόν συνθετικό έργο κωδικοποιεί μια πραγματικά τεραστία ελή με τρόπο επαγωγικό, είναι ορθότατη η επιλογή της ελληνικής έκδοσης να υπάρχουν στην αρχή καθενός από τους τρεις τόμους οι ευρέως χρησιμοποιούμενες βραχυγραφίες των πρωτοτύπων πηγών, των βασικών βοηθημάτων και των περιοδικών-εγκυκλοπαιδείων-λεξικών, όπως και τα συνοπτικά περιεχόμενα του όλου έργου και στους τρεις τόμους (πέραν των αναλυτικών περιεχομένων καθενός τους ξε-

(+ 23)

χωριστά). Καθένας από τους 3 τόμους παραδίδει στο τέλος του ενημερωτικό καταλόγο του εικονογραφικού του μέρους.

Ο Α' τόμος περιλαμβάνει τρία μέρη-θεματικές ενότητες (Περιβαλλον-Πλουτοπαραγωγικές πηγές-Επικοινωνίες-Τεχνικές παραγωγής/ Ο εκτός αιώνας-Το γενικό πλαίσιο/ Δομές, οργάνωση και ανάπτυξη της παραγωγής), ο Β' τόμος τη συνέχεια της 3ης θεματικής ενότητας (με τα παραρτήματα της) και την 4η (Ανταλλαγές, εμπόριο και αγορές, με το δικό της αντιστοίχο παράρτημα) και ο Γ' τόμος τις ενότητες 5η και 6η (Οικονομικοί θεσμοί και κράτος. Γενικά χαρακτηριστικά της βυζαντινής οικονομίας), την επιλογή γενικής βιβλιογραφίας κατά κεφάλαιο, θεματολογία για όλους τους τόμους (σ. 393-432) και αναλυτικά ευρετήρια προσωπών, τόπων και θεμάτων-εννοιών. Στους συγγραφείς του έργου συμπεριλαμβάνονται όλοι σχεδόν οι συντελεστές της επιστημονικής επιτροπής, καθώς και άλλοι μελετητές του κλάδου, Έλληνες και ξένοι. Ο περιορισμένος χώρος της παρουσίασης αυτής δεν επιτρέπει εκτενέστερη αναφορά σε νομιατά και σε τίλους των σχετικών συμβόλων, πρέπει όμως να τονιστεί και να εξαρθεί το γεγονός ότι έχει καταβληθεί προσπάθεια μιας κατά το μέτρο των δυνατοτήτων κάλυψης του θέματος, έτσι ώστε ο αναγνώστης να συναντά ζητήματα πραγματικά πρωτοτύπων και σπανία στην αντιστοίχη διεθνή βιβλιογραφία, όπως λ.χ. εκείνα περί των μεσών της αγροτικής παραγωγής, περί των μεταλλείων και ορυχείων στο Βυζάντιο, περί διαφόρων σημαντικών ζητημάτων βυζαντινού δικαίου ως προς ποικίλες οικονομικές δραστηριότητες κ.α.

Εκτός από τους συγγραφείς και τους επιστημονικούς υπευθύνους του έργου, αξίζουν επίσης θερμά συγχαρητήρια στους αφανείς συντελεστές της αμοιής εμφάνισης της έκδοσης - ειδικότερα στους μεταφραστές των συμβόλων των ξένων μελετητών, στην υπεύθυνη των εκδόσεων του ΜΙΕΤ Αντιγόνη Φιλιππούλου και στην επιμέλεια του έργου και συντάκτρια των πολιτισμικών ελληνογλωσσών και ξενογλωσσών ευρετηρίων στο τέλος του Γ' τόμου για το συνολικό έργο (σ. 441-584) Κωστούλα Σκλαβενίτη, με τις συνεργατίες της Μαίνας Βασιλείου και Χριστίνα Κωνσταντιάκη. Ένα τέτοιο βελτιωτικό έργο δεν θα ήταν δυνατόν να μελετηθεί ενδελεχώς χωρίς την υπαρέση ευεργετηρίων τέτοιας ποιότητας και πληρότητας, που πραγματικά του προσδίδουν και χαρακτηριστικά εγκυκλοπαιδικού έργου. Το ΜΙΕΤ, εξάλλου, έχει να επιδείξει «θητεία» στη βυζαντινή οικονομική ιστορία, αφού πριν από μια δεκαετία εκδόθηκε η μονογραφία του Βρετανίου βυζαντινολόγου Alan Harvey για την οικονομική ανάπτυξη στο Βυζάντιο - βιβλίο επίσης εξαιρετικό και απαιτητικό.

Με την υπεύθυνη εκδοτική δουλειά του το ΜΙΕΤ προσδίδει στην ελληνογλωσσή βιβλιογραφία ένα ακόμη βασικό έργο αναφοράς. Ελπίζεται ότι στο μέλλον θα επιχειρήσει ελληνική έκδοση και των πολυτόμων τόμων της σειράς «Tabula Imperii Byzantini» της Αυστριακής Ακαδημίας Επιστημών, γραμμένους στα γερμανικά από τους εγκρίτους ερευνητές του Ινστιτούτου Βυζαντινών & Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Βιέννης, που τόσα πολλά έχουν προσφέρει στη μελέτη της ιστορικής γεωγραφίας του Βυζαντίου μέσα στις τελευ-

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΛΑΪΟΥ (ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ) Οικονομική ιστορία του Βυζαντίου από τον 7ο έως τον 15ο αιώνα 3 ΤΟΜΟΙ -ΜΕΤ- ΣΕΛΑ 600- 730-584 ΧΑΡΤΕΣ ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΧΕΔΙΑ-ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ € 120

ταιες δεκαετίες. Ίδου ένα πραγματικό desideratum της ελληνογλωσσής βιβλιογραφίας!

ΑΛΕΞΙΟΣ Γ.Κ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ

Καθηγητής Ιστορίας Μεσαιωνικών & Βυζαντινών Χρόνων (Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών (Ρόδος))

- 1. Η αξιολογημένη έκτακτη μελέτη του με τίτλο «Περί δουλοπαροικίας παρα τους Βυζαντινούς και περί φορολογικών διαταξέων» συμπεριλήφθηκε στον τόμο του ίδιου, Μελέται και λόγοι (Αθήνα 1882), που ανατυπώθηκε φωτοστατικά ως Μελέται Βυζαντινής ιστορίας (Αθήνα, «Δημιουργία», 1997), σ. 181-304.
2. Συνοπτική εξέταση των δημοσιονομικών αρχών του Βυζαντίου στο πλαίσιο του βιβλίου του Δημοσιονομικά μελέται, τ. Β (Αθήνα 1925), σ. 117-134.
3. Η σημαντική συμβολή του Α. Ανδρεάδη, καθηγητή και ιδρυτικού μέλους της Ακαδημίας Αθηνών (1926), με τίτλο Η δημοσία οικονομία των Βυζαντινών, πρωτοδημοσιευμένη το 1918, συμπεριλήφθηκε (ως 2η έκδοση) στη διομητρία Ιστορία της ελληνικής δημοσίας οικονομίας το 1992 από τις εκδόσεις «Παπαδημο» (Αθήνα), τόμος Β (Από των Έλληνομακεδονικών μέχρι και των βυζαντινών χρόνων, σ. 185-452), με εισαγωγή του Σ. Σπεντζα (σ. VII-XXI) και βιβλιογραφικό συμπλήρωμα των Χ. Μπαλογιού και Α. Στεφανίδη (σ. 453-466). Χρήσιμα είναι τα κεφάλαια του «Η οικονομική ζωή του βυζαντινού κράτους» και «Τα δημοσία οικονομικά», στους Ν. Baynes-St. Moss, Βυζάντιο, Εισαγωγή στο βυζαντινό πολιτισμό, μεταφρ. Δημ. Σακκάς, 2η εκδ., Αθήνα, «Παπαδημο», 1983 (και ανατυπώσεις), σ. 103-127 και 128-146. Βλ. την εμπειριστώμενη περί Ανδρεάδη μελέτη του Laz. Χουμανίδη, στο περιοδ. Νέα Κοινωνιολογία τευχ. 33 (φθινόπωρο 2001), Αφιέρωμα στους Έλληνες ιστορικούς της Οικονομίας, σ. 25-59.
4. Σημαντική σέβια έχουν ακόμη, μεταξύ άλλων, τα έργα του Η πολιτική της Μακεδονικής δυναστείας κατά της μεγάλης ιδιοκτησίας, τ. Α του έργου του Βυζαντινολόγου (Αθήνα 1943) και Η εξέλιξη της φορολογίας της γης εις το Βυζάντιον», Επιτηρητής Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών 19 (1949), σ. 306-314. Περί του επίσης ακαδημαϊκού Διομήδη βλ. την εξαιρετική συμβολή του Χρ. Μπαλογιού, στη Νέα Κοινωνιολογία 33 (2001), σ. 60-76.
5. Στο συνθετικό του έργο Ιστορία του οικονομικού βίου, τ. Α (Αθήνα, «Παπαδημο», 1950) συμπεριλάβει ειδικό κεφάλαιο (μέρος Δ) με επισκόπηση της οικονομίας του Βυζαντίου.
6. Βλ. τη μονογραφία του Οικονομία και εμπόριο εις το Βυζάντιον (Αθήνα 1959) και τις πιο πρόσφατες συμβολές του «Περί του τοκού εις το Βυζάντιον» και «Περί της φορολογίας εις το Βυζάντιον», στο περιοδ. Βυζαντινά Μελέται 6 (1995), σ. 104-122 και 7 (1996), σ. 190-208.
7. Βλ. τη μονογραφία του Αρχαία και βυζαντινή οικονομική ιστορία (Αθήνα, «Παπαδημο», 1983).
8. Βλ. τις μεταφραστικές του Δημοσιονομική διμηνυσίς του βυζαντινού κράτους, Συμβολή εις την ελληνικήν δημοσίαν οικονομίαν, 2η εκδ. (Αθήνα, «Παπαδημο», 1984) και Γεωργίος Γεμιστός-Πληθών, ο φιλοσοφός του Μιχαήλ. Οι οικονομικές, κοινωνικές και δημοσιονομικές του απόψεις, 4η εκδ. με βιβλιογραφικές προσθήκες του Χ. Μπαλογιού και πρόλογο του C.M. Woodhouse (Αθήνα, «Κερκυραϊκά», 1996).
9. Μεταθανάτια εκδόθηκε η ογκώδης διδακτορική του διαμνήμη (2 μέρη σε 4 τόμους), με τίτλο Ο οικονομικός βίος της γησοφίας Χίου από τον 992 μ.Χ. μέχρι τον 1566, πρόλογος Διον. Α. Ζακέρη (Πειραιεύς 1998). Πρβλ. την αναλυτική παρουσίαση του Χ. Μπαλογιού, Βυζαντινός Δομός 12 (2001), σ. 184-191.
10. Βλ. μεταξύ άλλων τις πρόσφατες μονογραφίες του Πληθώνεια οικονομικά μελετήματα (Αθήνα, «Ελευθερο Σκεψίς», 2001) και Γεωργίος Πληθών-Γεμιστός επι των νεοελληνιστικών πραγματιών (Αθήνα, «Ελευθερο Σκεψίς», 2002).